

РОЗУМІННЯ ЗНАЧУЩОСТІ ЗМІН ЖИТТЄВОГО СВІТУ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

ORCID 0000-0002-5517-6754

В статті розкрито розуміння значущості змін життєвого світу для становлення особистості. Визначена значущість радикальних і швидких змін життєвого світу, як чинника самореалізації особистості. Наголошується, що для змін, які відбуваються, характерні не тільки високі темпи, а й різкі переструктурування навколишнього світу, до яких більшість осіб може бути не готовими. Важливим для аналізу середовищних регуляторів діяльності особистості є точне розуміння того, яка структура соціального середовища, що саме в ній сприймається як важливе і значуще. З цієї точки зору взято до уваги характеристику психологічного простору особистості, як сформовану суб'єктом систему позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів або явищ. Ці об'єкти і явища перебувають у взаємозв'язках один з одним, виконують певні функції відповідно до прийнятих в соціальному середовищі норм і правил. Подання про складну структуру психологічного простору особистості викликало необхідність у визначенні концептуальних засад для виділення компонентів психологічного простору і взаємозв'язків між ними. Найбільш очевидним у зв'язку з цим посиланням є, зокрема, звернення до екологічних концепцій психічного розвитку з розподілом компонентів життєвого середовища особистості на мікро-, мезо-, еко- і макросередовище, що надало можливість обґрунтувати фактори конструктивного включення особистості у соціум. Саме з таких позицій були проведені дослідження факторів середовища щодо розкриття особистістю своїх можливостей, включення особистості в сучасний життєвий світ і виявлення необхідних для цього особистісних ресурсів з метою здійснення життєвого вибору.

Ключові слова: *особистість, становлення особистості, зміни життєвого світу, життєвий вибір.*

Постановка проблеми. Плинність соціальних ролей, статусів, належних і прийнятних форм соціальної поведінки, а також на дедалі більше розмаїття соціальних цінностей і ціннісних орієнтацій, які поділяються представниками різних соціальних груп; трансформації та зміни у ставленні до життєвого вибору

особистості, зокрема в період ранньої дорослості, вимагають оцінки соціально-психологічної проблеми здійснення життєвого вибору особистості в зазначений період онтогенезу, а звернення до означених питань є цілком актуальним, оскільки спрямоване на розв'язання важливих науково-практичних питань і відповідає сучасним соціальним запитам.

Отже, зазначене актуалізує необхідність емпіричного визначення значущості змін життєвого світу для становлення особистості з метою розробки соціально-психологічної програми оптимізації та забезпечення ефективності процесу життєвого вибору особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показано, що в період ранньої дорослості у особистості формується певна впорядкована система типів самовизначення, яка реалізується в її життєвому виборі, а його особливості пов'язані зі специфікою побудови і функціонування ціннісної свідомості (І. Шендрік). При цьому одним із перспективних підходів до розуміння самовизначення в контексті життєвого вибору особистості у віці ранньої дорослості можна вважати підхід, що розробляється в контексті теорії психологічних систем, згідно з якою здатність особистості самовизначитися пов'язується, перш за все, з можливістю (здатністю) самостійно змінювати, формувати свій образ життя і здійснювати конструктивний життєвий вибір (Assor, 2009).

Проведено аналіз досліджень рефлексії та її функцій (регулятивної; придбання внутрішнього досвіду; перетворення себе; усвідомлення внутрішньої свободи вибору і відповідальності; управління пошуком, породженням смислів і цінностей особистості та ін.), що забезпечують вектор соціальної активності життєвого вибору в період ранньої дорослості та системи становлення життєвих перспектив особистості (Brown, 2006; Deci, 2008).

Показано, що життєвий вибір зазвичай характеризується невизначеністю, альтернативністю, актуалізацією ідентичності, наявністю/відсутністю свободи вибору і багатьма іншими умовами. Атрибутивними характеристиками життєвого вибору є наявність альтернатив, внутрішньої свободи, рефлексивного аналізу предмету і результату вибору. При їх відсутності психологічно ситуація життєвого вибору не може бути реалізована успішно.

Разом із тим, вчені (Ryan, 2000; Kovalchuk, 2016) вказують на те, що зроблений особистістю життєвий вибір завжди має бути пов'язаний з відповідальністю за форми, методи, результати його реалізації. При цьому рефлексія є одним з основних чинників трансформації життєвих перспектив на переломних етапах життєвого шляху особистості, особливо в період ранньої дорослості. Саме цей фактор обмежує, негативно змінює стратегічне світосприйняття майбутнього, з одного боку, і відповідність структури і змісту

життєвих перспектив вимогам часу, ціннісно-смысловим домаганням, – з іншого. У зв'язку з цим трансформується система становлення життєвих перспектив особистості, а у самоорганізації виявляються її здатності проектувати майбутнє, протистояти маніпулятивним впливам в процесі здійснення життєвого вибору.

Мета статті – розкрито розуміння значущості змін життєвого світу для становлення особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системного (Б. Ананьєв, В. Ганзен, І. Данилюк, А. Коваленко, Б. Ломов, В. Мерлін, Г. Щедровицький та ін.) та системно-динамічного (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, С. Гарькавець, С. Максименко, І. Пасічник та ін.) підходів в психології; концепції розвитку (О. Асмолов, Г. Балл, М. Боришевський, І. Кон, А. Петровський, І. Попович, С. Рубінштейн та ін.) та саморозвитку особистості (Г. Костюк та ін.); положення про психогенезу як взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників становлення особистості в онтогенезі (Л. Божович, З. Ковальчук, С. Максименко, Л. Пілецька, В. Татенко, Т. Титаренко, М. Тоба, В. Турбан, В. Шевяков та ін.); психологічні положення щодо детермінації поведінки особистості та її соціалізації у віці ранньої дорослості (О. Блинова, В. Бочелюк, Є. Гейко, М. Журба, В. Завацький, В. Москаленко та ін.), а також теорії становлення самосвідомості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Н. Жигайло, Н. Завацька, Л. Спицька, В. Столін та ін.) та стратегічного життєвого вибору (Г. Балл, О. Бретман, Ф. Василюк, В. Вінс, З. Ковальчук, О. Комлев, Л. Помиткіна, Т. Титаренко, В. Чернобровкін, В. Чернобровкіна); психологічні теорії активного соціально-психологічного навчання та корекції (О. Бондарчук, А. Борисюк, Ю. Бохонкова, І. Бурлакова, І. Ващенко, Т. Щербан, Т. Яценко та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми соціально-психологічних особливостей життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості, системно-структурний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики на визначення життєвої позиції особистості та її життєвих завдань, вивчення актуального варіанту життя, ціннісних орієнтацій та системи життєвих смислів; особливостей смисложиттєвих орієнтацій, домінуючої особистісної спрямованості та рівня соціальної фрустрованості, соціально-психологічної адаптивності та специфіки гендерних ролей і оцінки взаємин з соціальним оточенням; методики діагностики внутрішньої/зовнішньої мотиваційної орієнтації, базових потреб, допитливості, відповідальності особистості,

параметрів її самоставлення (як усвідомлюваних, так і імпліцитних), мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій; статистичні: результати емпіричного дослідження опрацьовувалися з використанням методів математичної статистики з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості дозволив визначити соціально-психологічну характеристику феномену життєвого вибору та здійснити його аналіз в структурі соціальної зрілості та у процесі самовизначення особистості; розкрити вектори соціальної активності та рефлексивно-особистісні детермінанти у контексті проблеми життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості.

Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості було присвячене розкриттю процесуальних та результативних характеристик життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості та його особливостей у гендерному вимірі; дослідженню соціально-психологічних ресурсів та бар'єрів здійснення життєвого вибору особистості у віці ранньої дорослості.

Представлено результати двох досліджень включення досліджуваних в соціальний контекст реалізації життєвого вибору з метою виявлення особистісно значущих параметрів життєвого контексту, а також особистісних ресурсів і бар'єрів прийняття особливостей власного життєвого світу і готовності активно включатися у взаємодію з ним, здійснювати життєвий вибір.

Перше – це дослідження готовності респондентів до включення в соціальний контекст творчої самореалізації. Друге – це вивчення сприйняття респондентами соціального контексту вибору траєкторії освіти (професіоналізації), особистісних ресурсів і бар'єрів існування у ньому.

Результати показали, що стихійно сформована готовність респондентів до включення в соціальний контекст власного життя не може в повній мірі забезпечити конструктивність життєвого вибору та ефективну соціально-психологічну адаптацію. Це вимагає цілеспрямованої роботи з підтримки становлення особистості в період ранньої дорослості.

Сучасна соціокультурна ситуація виявила значимість «людського чинника» як ресурсу благополуччя суспільства і його успішного розвитку.

У той же час постало питання про фактори розкриття людського капіталу. А це, в свою чергу, спонукало звернутися до факторів середовища самореалізації особистості. Увага до факторів середовища, що виступають і як ресурс, і бар'єр розкриття особистістю свого потенціалу та здійснення життєвого вибору, не є випадковим. Воно стало наслідком усвідомлення радикальних і швидких змін життєвого світу сучасності.

Розуміння значущості змін життєвого світу для становлення особистості в період ранньої дорослості та успішності її включення у взаємодію з навколишнім світом з метою здійснення життєвого вибору простежується у висловленні А. Маслоу про те, що як ніколи стрімкий рух людського життя, що виявляється в швидкому накопиченні нових фактів, зміні технологій, істотно змінює взаємодію людини зі світом. Ця зміна настільки радикальна, що вимагає появи нової людини. Її головними відмінними рисами, на думку А. Маслоу, є готовність і здатність комфортно почувати себе в умовах постійних змін, при вирішенні нових завдань, які не зустрічалися у попередньому досвіді.

На значущість радикальних і швидких змін життєвого світу як чинника самореалізації особистості звернули увагу інші вчені, підкреслюючи, що для змін, які відбуваються, характерні не тільки високі темпи, а й різкі переструктурування навколишнього світу, до яких більшість осіб може бути не готовими.

Важливим для аналізу середовищних регуляторів діяльності особистості є точне розуміння того, яка структура соціального середовища, що саме в ній сприймається як важливе і значуще. З цієї точки зору представляється доцільним взяти до уваги характеристику психологічного простору особистості.

Вчені розглядають психологічний простір особистості як сформовану суб'єктом систему позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів або явищ. Ці об'єкти і явища перебувають у взаємозв'язках один з одним, виконують певні функції відповідно до прийнятих в соціальному середовищі норм і правил. Подання про складну структуру психологічного простору особистості викликає необхідність в концептуальних засадах для виділення компонентів психологічного простору і взаємозв'язків між ними. Найбільш очевидним у зв'язку з цим посилання є звернення до екологічних концепцій психічного розвитку, найбільш авторитетною з яких є концепція У. Бронфенбреннер.

Зроблений У. Бронфенбреннер розподіл компонентів життєвого середовища особистості на мікро-, мезо-, еко- і макросередовище надає можливість обґрунтувати напрями дослідження факторів середовища благополучного і конструктивного включення особистості в соціум. Саме з таких позицій були проведені дослідження факторів середовища щодо розкриття особистістю в період ранньої дорослості своїх можливостей. Метою дослідження було встановлення значущих факторів середовища включення особистості в сучасний життєвий світ і виявлення необхідних для цього особистісних ресурсів з метою здійснення життєвого вибору.

Перше дослідження було присвячене становленню готовності респондентів до творчої реалізації у притаманному творчій (мистецькій) сфері

діяльності соціальному контексті. Метою другого дослідження було встановлення особистісних ресурсів готовності до включення в життя респондентів у віці ранньої дорослості, які обрали різні траєкторії здобуття професійної освіти. В обох випадках йдеться про респондентів, які переживають період життєвого і професійного становлення, знаходяться в процесі набуття особистісних ресурсів, необхідних для ефективної взаємодії з соціумом та здійснення життєвого вибору.

У той же час умови включення у взаємодію з соціумом в кожному з досліджень мають свої особливості, що дозволяє уточнити можливу роль факторів середовища у набутті особистістю готовності до взаємодії з ним.

Вихідними для дослідження готовності респондентів до включення в соціальний контекст творчої самореалізації були нижченаведені положення.

По-перше, професійна діяльність у творчій сфері не пов'язана з нормативно заданими способами і критеріями успішності діяльності, як в більшості інших професій.

По-друге, невід'ємною рисою діяльності в творчості є протиріччя між значимістю творчої індивідуальності і необхідністю брати до уваги сформовані в суспільстві критерії професійної успішності.

По-третє, властиве прагнення до персоналізації в творчій професії породжує протиріччя між прагненням знайти розуміючу аудиторію і побоюванням негативних думок і оцінок з боку оточуючих, яке є причиною труднощів соціально-психологічної адаптації.

По-четверте, придбання респондентами творчої професії часто не схвалюється близьким оточенням, що розглядають її як ненадійну, таку, що не забезпечує життєвого благополуччя.

Нарешті, для сучасного соціального контексту творчості характерне поєднання зниження обмежень свободи творчості з низьким рівнем соціальної підтримки фахівців в цій сфері, зокрема пов'язаними зі стрімкими змінами кон'юнктури ринку. Таким чином, в особливостях соціального контексту творчої самореалізації респондентів простежується вплив всіх компонентів життєвого світу сучасної людини, виділених У. Бронфенбреннер, від мікросередовища до макросередовища, що підтверджується даними багатьох досліджень.

У зв'язку з перерахованими особливостями соціального контексту творчості виникає питання про те, які його особливості істотно значимі для респондентів і якими особистісними ресурсами вони володіють для включення в сучасний соціальний контекст творчої самореалізації і здійснення життєвого вибору.

Друге дослідження присвячене виявленню особистісних ресурсів включення в життя соціуму респондентів, які обрали різні траєкторії освіти. Порівняння зазначених двох груп дозволяє встановити, якою мірою факторами їх життєвого і професійного самовизначення стають такі явища, як соціальне розшарування суспільства, залежність доступу до освіти від матеріальних можливостей, престижність в соціумі тих чи інших напрямків професійного розвитку.

Дослідження показало, що ставлення до освіти, визначення життєвих перспектив різняться у респондентів з різних соціальних верств, з сімей з різним рівнем матеріального достатку.

У респондентів з соціально незахищених груп присутнє визнання обмеженості своїх можливостей, що знижує інтерес до освіти і саморозвитку. Увага до соціальної престижності професій призводить до розуміння, що оцінка доступності престижної професії стає фактором самоставлення, яке позначається на активності в постановці і реалізації життєвих планів.

Дослідження проводилися по одній схемі. Досліджувана група порівнювалася з іншою, що відрізняється відповідно до запропонованих факторів середовища щодо включення в життя соціуму і здійснення життєвого вибору.

У першому дослідженні особливості включення в соціальний контекст респондентів творчої спрямованості зіставлялися з аналогічними параметрами досліджуваних не мистецької сфери діяльності, професія яких відрізняється від творчої професії наявністю соціально заданих зразків і критеріїв професійної діяльності, визнанням цінності професії як ресурсу матеріального благополуччя, схвальним ставленням оточення до професійного вибору (економічний, юридичний, управлінський напрями).

В обох дослідженнях основним індикатором особливостей включення респондентів у взаємодію з соціумом були показники соціально-психологічної адаптації, які встановлювалися за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда в адаптації О. Осницького.

Значущими для проведених досліджень особливостями цієї методики є широкий спектр параметрів, що характеризують соціально-психологічну адаптацію, а також можливість визначити показники конструктивної і деструктивної взаємодії з соціумом. В обох дослідженнях для оцінки взаємин з найближчим соціальним оточенням застосовувалася методика Н. Кузьміної, що дозволяло виявити значимість для обстежуваних осіб їх найближчого соціального оточення і визначити бажані відносини з ним.

Висновки. Визначена значущість радикальних і швидких змін життєвого світу, як чинника самореалізації особистості. Наголошується, що для

змін, які відбуваються, характерні не тільки високі темпи, а й різкі переструктурування навколишнього світу, до яких більшість осіб може бути не готовими. Важливим для аналізу середовищних регуляторів діяльності особистості є точне розуміння того, яка структура соціального середовища, що саме в ній сприймається як важливе і значуще. З цієї точки зору взято до уваги характеристику психологічного простору особистості, як сформовану суб'єктом систему позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів або явищ. Ці об'єкти і явища перебувають у взаємозв'язках один з одним, виконують певні функції відповідно до прийнятих в соціальному середовищі норм і правил. Подання про складну структуру психологічного простору особистості викликало необхідність у визначенні концептуальних засад для виділення компонентів психологічного простору і взаємозв'язків між ними. Найбільш очевидним у зв'язку з цим посиланням є, зокрема, звернення до екологічних концепцій психічного розвитку з розподілом компонентів життєвого середовища особистості на мікро-, мезо-, еко- і макросередовище, що надало можливість обґрунтувати фактори конструктивного включення особистості у соціум. Саме з таких позицій були проведені дослідження факторів середовища щодо розкриття особистістю своїх можливостей, включення особистості в сучасний життєвий світ і виявлення необхідних для цього особистісних ресурсів з метою здійснення життєвого вибору.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні психологічних чинників і механізмів процесу життєвого вибору особистості на різних етапах її онтогенетичного розвитку. Важливим напрямком подальших досліджень вбачається вивчення особливостей динаміки та шляхів соціально-психологічної допомоги з підтримки становлення готовності до здійснення життєвого вибору і підвищення ефективності цього процесу у осіб, які перебувають в умовах ресоціалізації/реадаптації, у осіб з інвалідністю та ін.

References

1. Assor A. Identified versus introjected-approach and introjected-avoidance motivations: The limited benefits of self-worth strivings / A. Assor, M. Vansteenkist, A. Kaplan // *Journ. of Educational Psychology*. – 2009. – V. 101 (2). – P. 482 – 497.
2. Brown T.A. Confirmatory factor analysis for applied research / T.A. Brown. – N.-Y. : Guilford, 2006. – 252 p.
3. Deci E.L. Facilitating optimal motivation. and psychological well-being across life's domains / E.L. Deci, R.M. Ryan // *Canadian Psychology*. – 2008. – V. 49. – P. 14 – 23.

4. Kovalchuk Z.Ya. Reflexive activities of individual in crisis society / Z.Ya. Kovalchuk // Наука і освіта : наук.-практ. журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – № 11. – 2016. – С. 71 – 78.

5. Ryan R. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / R.M. Ryan, E. Deci // American Psychologist. – 2000. – V. 55. – P. 68 – 78.

Pobokina H.M.

UNDERSTANDING THE SIGNIFICANCE OF CHANGES IN THE LIVING WORLD FOR PERSONALITY BUILDING

The article reveals the understanding of the significance of changes in the life world for the formation of personality. The significance of radical and rapid changes in the life world as a factor of self-realization of the individual is determined. It is emphasized that the changes that are taking place are characterized not only by high rates, but also by sharp restructuring of the surrounding world, for which most people may not be ready. It is important for the analysis of environmental regulators of the individual is an accurate understanding of what is the structure of the social environment, what is perceived in it as important and significant. From this point of view, the characteristic of the psychological space of the individual is taken into account, as a system of positively, neutrally or negatively significant objects or phenomena formed by the subject. These objects and phenomena are interconnected with each other, perform certain functions in accordance with accepted norms and rules in the social environment. The idea of the complex structure of the psychological space of the individual has necessitated the definition of conceptual foundations for the selection of components of psychological space and the relationships between them. The most obvious in connection with this reference is, in particular, the appeal to ecological concepts of mental development with the division of components of the environment into micro-, meso-, eco- and macro-environment, which provided an opportunity to justify the factors of constructive inclusion in society. It is from such positions that studies of environmental factors were conducted to reveal the individual's capabilities, the inclusion of the individual in the modern world of life and identify the necessary personal resources to make life choices.

Key words: *personality, formation of personality, changes of life world, life choice.*

Побокіна Галина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.